

Granbergs Konstindustri och deras ryska vykort

av Göran Heijtz

Många saker i livet beror på tillfälligheter. Så är det även för mig och mitt intresse för det svenska förlaget Granbergs Konstindustri Aktiebolag, och speciellt de ryska vykort som företaget producerade fram till den ryska revolutionen 1917, samt för varför dessa vykort är rätt vanligt förekommande här i Sverige. Förlagets utgivning av utländska vykort, och då speciellt för den ryska marknaden, ledde till att man, enligt obekräftade uppgifter, blev det näst största vykortsförlaget i världen, bara Raphael Tuck & Sons Ltd i London lär ha varit större.

En liten annons

Det hela började med en liten radannons under ”Frimärken säljes” i *Dagens Nyheter* den

26 januari 1978: ”Större parti gamla vykort (ryska och svenska) 08-10 36 87”. På den tiden var radannonser ett vanligt sätt för både företag och privatpersoner att erbjuda eller söka efter olika typer av saker. Själv följde jag sedan unga tonåren dessa spalter med intresse, eftersom jag hade samlat på frimärken sedan jag var barn, och på vykort, främst från Stockholm, sedan 1972.

Telefonnumret visade sig gå till ett företag, Modehuset 66an, beläget vid Kornhamnstorg i Gamla Stan. Efter att ha tagit kontakt, cyklade jag dit, och fick se på materialet i

Sankt Petersburg. Huvudgatan Nevskij prospekt, exempel på de fina färgkort från Granbergs förlag som jag kom över.

Wesslings priskurant från 1956, huset på Kornhamnstorg med den speciella trappgavelfasaden samt en elegant tecknad dam med ett tombolahjul. Den senare figuren var ett inregistrerat varumärke som företaget använde i sin marknadsföring.

en källarlokal där det förvarades. Partiet bestod av ca 300 000 ryska vykort samt en del finska och svenska, bl.a. från Stockholmsutställningen 1930. Det var uppenbart att det till stor del var väldigt många exemplar av samma motiv, ibland flera tusen likadana, men det begärda priset på 5 000 kronor, var förstås inte dyrt per kort, även om det var mycket pengar för en student på 1970-talet. Jag blev redan då imponerad av den höga kvalitet de ryska korten hade, både när det gällde papperskvalitet och tryck, och jag slog till. Volymen var omfattande, så jag kunde inte transportera materialet på min cykel. Själv hade jag inget körkort, men min yngre bror Stefan hade precis tagit sitt, och vi lånade vår fars bil och körde hem ett antal

lass. I köpet ingick dessutom en del speciella basaraffischer som jag återkommer till, samt kartor med brevmärken från Stockholm, och antagligen ytterligare något som jag nu har glömt bort.

Fastigheten på Kornhamnstorg

Det var förstås inte det första jag tänkte på, men frågan dök ganska snart upp: Varför fanns detta jättestorparti just där?

Fastigheten där jag köpte materialet är lite speciell. På Kornhamnstorg, som är en öppen plats i Gamla Stan som ligger rätt nära Slussen, är huset med adress Kornhamnstorg 49 framträdande med sin trappgavelfasad.

Numreringen kan synas vara hög för ett torg, men beror på att husen på den sidan av torget tidigare hade adress Stora Nygatan, och när man 1902 ändrade adressen till Kornhamnstorg fick fastigheterna behålla de tidigare numren. Huset uppfördes mellan 1906 och 1908 och ersatte en äldre byggnad.

Bortsett från fasaden så var och är huset även annorlunda, eftersom en passage med affärslokaler går rakt igenom fastigheten och vidare genom ett äldre hus upp till Västerlånggatan. Passagen, som troligen var Stockholms andra, efter Birger Jarlspassagen på Birger Jarlsgatan vilken invigdes redan 1897, kallades Kornhamnspassagen eller enbart Passagen, idag heter den Gallerian Passagen.

Huset uppfördes som ett handelshus i flera plan, ett slags tidigt varuhus, i första hand för kläder. Dessutom inrymdes här Gamla Stans första biograf, från 1908 till 1927. Än idag finns passagen kvar, men numera mest med matserveringar och en frisör. Under en period låg där även en frimärksaffär, Gamla Stans Frimärken, som sedan lång tid nu finns mitt emot Postmuseum. Resten av huset är idag kontor och bostäder.

Modehuset 66an och Wesslings Basarvaru AB

Kanske att Modehuset 66an flyttade in i den före detta biografens lokaler, eftersom den tidigaste uppgift jag har hittat om företaget är ifrån 1930.

Företaget fanns kvar där till 1990, d.v.s. 12 år efter att jag hade köpt vykortet av dem. Siffra 66 i namnet är hämtad från att ingången i passagen från Västerlånggatan är i nummer 66.

På gamla bilder och vykort kan man se att det på fasaden med stora bokstäver står ”Modehuset 66an” och ”Wesslings”.

I grannhuset, Kornhamnstorg 47, fanns sedan 1894 ett företag, Wessling & Lindholm Kortvaruaffär, som flyttade in i det nya huset redan från början, 1908. Företagsnamnet ändrades samtidigt till Wesslings Kortvaru AB. Den gamla beteckningen ”korta varor” avsåg t.ex. knivar, knappar, sybehör, broscher, halsband och parfymer men även klädesplagg av olika slag.

Wesslings blev också tidigt ett postorderföretag med kataloger. Från 1921 till 1924 hette firman i stället Wessling & Åkerblom AB, för att därefter ha namnet Wesslings Basarvaru AB. Jag har två av företagets kataloger, från 1939 respektive 1956. Den förra är på hela 192 sidor med mängder av olika typer av föremål, nästan alla avtecknade. I 1956 års katalog hade antalet sidor krympt till 80. Man skriver i den senare katalogen att affären är grundad 1894 och basaravdelningen 1904, medan det i 1939 års katalog står ”Den första specialaffären i världen för basaranordnare”.

En god vän berättade för mig att Wesslings i sina lokaler hade haft sådana ryska vykort som det parti jag hade köpt, när han i samband med att företaget avvecklades 1969 hade varit där och fyndat diverse and-

ra saker. Uppenbarligen hade Modehuset 66an därefter tagit över alla eller delar av Wesslings lokaler, innan jag gjorde mitt inköp. Hur och när Wesslings förvärvat de ryska korten lär aldrig gå att få reda på, annat än att det måste ha varit efter den ryska revolutionen 1917. I och med att all affärsverksamhet med Ryssland upphörde, blev de ryska vykort som företaget hade i lager osäljbara.

Men vad hade då Wesslings för användning av dessa mängder med vykort? En granskning av deras kataloger ger svaret. Enligt innehållsförteckningen för katalogen från 1939 finns vykort på två sidor, dels en mindre notis under tillbehör, men framförallt på sidan 41:

”Vy- och genrekort till Kortlotteri och Kortbyrå, i storslagen sortering, okolorerade, tonfärgade, kolorerade och andra extrafina kort, pr. 1 000 kr. 15:-.

Ovanstående finnas i sorterade buntar om 100, 500 och 1 000 st. Extra sortering till Postkontor, pr. 100 kr. 3:-.”

Det senare, postkontor, är lätt att förstå. Där såldes vykort för att användas inom eller utom basaren, kanske försedda med s.k. basarstämplar.

Men vad var då Kortlotteri och Kortbyrå? I katalogen finns det ett uppslag för vardera företeelsen.

”Stora Kortlotteriet ersätter tombola med klistrade lotter. Närmare beskrivning: I stället för lott erhåller spelaren ett trevligt kort, inneslutet i ett kuvert med anslående utstyrel. Vart femte kort är numrerat vinstkort. Kuverten äro ordnade i en eller flera prydliga kortlådor. Så enkelt är detta spel.” Texten kompletteras med en tecknad bild av hur det gick till.

”Afrikansk Kortbyrå med pilkastning. Avgift 25 öre” är rubriken ovanför den teckna-

”Afrikansk Kortbyrå”. Pilkastning på vykort, där vissa av korten hade ett vinstnummer på baksidan.

de bild som jag också visar här. På den ser man de basaraffischer som jag fick med när jag köpte korten, och som i verkligheten är mycket färgglada, samt vykort fastsatta med häftstift på en trävägg. Besökarna kastade pil och det kort som man träffade erhöll man, träffade man inget kort fick man göra ett nytt försök. Stod det ett nummer på baksidan av kortet som man träffat, fick man vinsten med det numret, och kortet fick man alltid behålla, med häftstifts- och pilhåll. I 1956 års katalog hade man dessutom utökat det hela med ”Peka rätt”, som innebar att man kunde peka med en käpp på ett vykort i stället för att kasta pil.

För båda företeelserna fanns det uträkning-

ar för hur mycket pengar de inbringade till basaren, beroende på i vilken omfattning man valde att genomföra dem.

Katalogerna klargör därmed flera saker när det gäller de ryska vykort. För det första kan man förstå att Wesslings hade ett behov av stora mängder vykort, och därför köpte upp billiga restpartier. Det förklarar också varför det existerar så pass många vykort med hål, inte minst av Granbergs ryska, samt även varför det ibland står nummer på baksidan av korten. Numren kunde vara antingen handskrivna, slagna med en s.k. pagineringsstämpel där numret ökar med ett efter varje slaget avtryck, eller tryckta på små påklistrade lappar.

Ett vinnande vykort! Tryckt etikett med vinstnummer 129, på en adressida med både logotyp, text ”Granbergs Brefkort” samt nummer, företagsnamn och ort på ryska till vänster.

Karl Granberg i rätt unga år. Källa: Granbergs släkt.

Karl Granberg

Karl Gustaf Granberg föddes den 12 januari 1865, och växte upp på Sätra Södergård i Vårdsnäs socken i Östergötland, ca två och en halv mil söder om Linköping. Vid 17 års ålder började han att arbeta på ett kontor i Linköping, och lärde sig där mycket om affärsverksamhet.

Hasse W. Tullberg hade tidigare haft en bokhandel i Linköping, men från 1882 drev han fortsättningsvis en firma med förlagsverksamhet och tryckning av blanketter men även ”gratulationskort och blomsterkort”, det vi idag kallar handräckningskort. Karl Granberg anställdes 1885 som ansvarig för de senare. Tullberg flyttade 1888 verksamheten till Stockholm, med förlag för blanketter och dessutom en fabrik samt lager för pappersvaror såsom handräckningskort m.m.

Tullbergs / Granbergs Konstindustri AB

När Tullberg den 3 januari 1890 registrerade ett nytt aktiebolag, Tullbergs Konstindustri

AB, var en av de tre som hade undertecknat bolagsordningen, Karl Granberg, köpman. Granberg satsade sina besparingar i företaget och blev dess vd, men det ägdes till 75 procent av Tullberg.

Den 31 januari 1896 ombildades bolaget till Granbergs Konstindustri AB, och i samband med det övertog Granberg även aktiemajoriteten. Företaget etablerades i lokalerna där Tullbergs tidigare bolag hade huserat, på Drottninggatan 52, samtidigt som det bolaget flyttade till Fredsgatan 28.

Efter en kort sejour på Drottninggatan 50 fanns Granbergs sedan på Drottninggatan 66, under hela den period som jag behandlar. Fastigheten ligger mittemellan Kungsgatan och Sergels Torg, med det som idag kanske är Stockholms mest attraktiva butiksläge.

Ett av Jenny Nyströms äldsta kort, ett s.k. kartongkort, utgivet av Tullbergs Konstindustri 1893 eller 1894. Lägg märke till logotypen i nederkanten av kortet, ett T omgivet av K och A i en utsmyckad cirkel.

Frälsningsarmén drev länge ett hotell i huset, och äger det fortfarande, men hotellet heter idag Scandic Klara, med ingång från Slöjdgatan 7. Det har numera en inglasad innergård i två plan, en okänd oasis i stan.

Även delar av Granbergs verksamhet drevs från "baksidan" på Slöjdgatan.

Vid angivande av bolagets ändamål stod det: "Att tillverka och försälja papper, gratulationskort samt andra lyxpapper äfvensom smärre konst- och industriartiklar." Den delen av verksamheten avskiljdes därmed från Tullbergs tidigare bolag, som i princip enbart fortsatte med blanketter och liknande.

Det äldsta vykort jag har sett ifrån företaget är från Tullbergs-perioden, ett tecknat, litografiskt Stockholmsmotiv poststämplat 1894.

Redan tidigt hade företaget en logotyp med ett T omgivet av K A i en cirkel, med utsmyckningar. Efter namnändringen 1896

ändrades T:et till ett G, och utsmyckningarna blev lite mer framträdande. På tidiga vykort är i regel firmanamnet utskrivet eller förkortat G. K. A., medan senare kort ofta har logotypen med eller utan komplettering med utskrivet firmanamn.

Stockholmsutställningen 1897 kom att bli genombrottet för vykort i Sverige. Mest kända är korten som har tecknats av Anna Palm, och som är utgivna av Axel Eliassons, som kom att bli Granbergs största konkurrent på hemmaplan. Men, även Granbergs gjorde en hel serie med kort i samband med utställningen. Ett av dessa visar jag här, med ett påtryck att deras ombud Ernst G. Svanström ska presentera förlagets nya kollektion. Jag återkommer till Svanström som senare startade ett eget företag med vykortsutgivning, och som bl.a. kom att konkurrera med Granbergs på den ryska marknaden.

Tecknat litografiskt "Gruss Aus"-vykort, utgivet av Granbergs i samband med Stockholmsutställningen 1897, med tilltryck om att mottagaren ska få besök av förlagets ombud, Ernst G. Svanström.

Förlagor till ryska vykort

De äldsta vykorten hade nästan alltid tecknade bilder och var tryckta i färglitografi. Problemet med dem var att tekniken krävde en målad förlaga. Den var i regel gjord i akvarell, något som både förutsatte kunskap i målning och var tidskrävande, och därmed förstas kostade en hel del. Det var först i slutet av 1890-talet som metoder kom för att kunna massproducera fotografier, även om det finns enstaka tidigare exempel.

Jag antydde redan i min inledning av våra liv är fulla av tillfälligheter. Vad annat kan man kalla det faktum, att just när jag höll på att skriva den här artikeln, strax före jul år 2020, så kom det upp ett i sammanhanget helt fantastiskt objekt på Stockholms Auktionsverks bokauktionskvalitet.

Stockholms Auktionsverk är världens äldsta verksamma auktionshus, grundat år 1674. Jag började att besöka visningarna redan i 15-årsåldern, och har följt deras auktioner under mer än 50 år. När jag började gå där genomfördes två bokauktioner i månaden, varav en eftermiddag ägnades åt frimärken.

Vykort kunde man ibland även hitta på stadsauktion, där det var visning två gånger i veckan. Numera är de vanliga bokauktionerna avskaffade, men två gånger om året anordnas kvalitetsauktioner för böcker, handskrifter, kartor och kuriosa.

På auktionen i december såg jag på internet att det fanns en pärm med förlagor till ryska vykort utgivna av Granbergs förlag. Några bilder visade mycket intressanta akvareller. Eftersom coronapandemin härjade, hade visningen flyttats från den ordinarie lokalen på Nybrogatan till stadsauktions större lokaler ute i Frihamnen. Jag cyklade dit och tittade först på ett annat objekt som jag också var road av. När jag var klar med det, så var pärmen med Granbergs förlagor

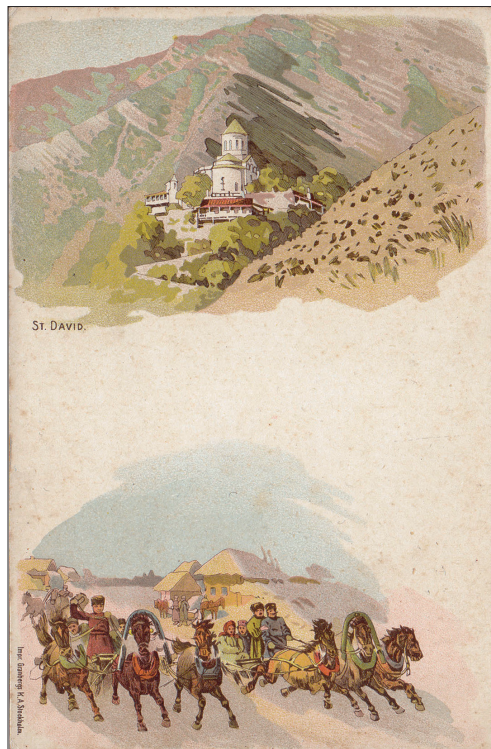
upptagen av den enda andra besökaren. Men han hade lagt den bredvid sig och verkade klar, så jag frågade honom om jag kunde få överta den. Det gick bra och jag gick noga igenom den. Det var 46 tidiga förlagor av den typ som visas på nästa sida, 39 ryska samt två danska, tre norska och två svenska. Dessutom ingick förlagor till några tecknade senare ryska motiv, och ett antal i sammanhanget ganska ointressanta teckningar, totalt 65 objekt inklistrade i en pärm.

Efter att ha granskat och fotograferat av dem, kom jag att prata mer med den andra besökaren, och vi var överens om att det var ett lågt utropspris, men att det sannolikt skulle bli kraftig budgivning från utlandet på denna speciella sammanställning. Vi diskuterade om vi kanske skulle gå ihop för att starkare kunna bjuda emot andra intressenter, och dessutom inte mot varandra. Så blev det också, och vi lyckades köpa objektet, även om det inte blev billigt. Mitt enda krav när vi delade upp materialet, var att jag bl.a. skulle få de sex ryska förlagor där jag hade motsvarande vykort, samt de två svenska.

Det ryska riket

Kejsardömet Ryssland, även kallat det ryska riket, och speciellt dess huvudstad Sankt Petersburg, var omkring år 1900 både en politisk, ekonomisk och kulturell stormakt. Huvudstaden var ett populärt resmål, och många västerlänningar arbetade och bodde i landet.

Varför just Karl Granberg hade fått upp ögonen för landet vet jag inte, men företaget började mycket tidigt att tillverka vykort för den ryska marknaden. De äldsta korten utkom redan på 1890-talet, gjorda efter förlagor i akvarell. Jag hade åtta sådana vykort, och av dessa fanns sex ibland de förlagor jag tidigare har berättat om. Detta tyder på

Handmålad förlaga i akvarell samt till höger det tryckta kortet med liten text: Impr. Granbergs K A, Stockholm. På förlagan står det skrivet Tiflis IV (Tbilisi i Georgien), men på kortet endast St. David, som är en känd kyrkobyggnad i stadens utkant.

att förlaget inte har givit ut så väldigt många olika kort av den här typen. Men man var med redan från början, vilket kom att betyda mycket, när intresset för att skicka vykort formligen exploderade alldeles i början av 1900-talet.

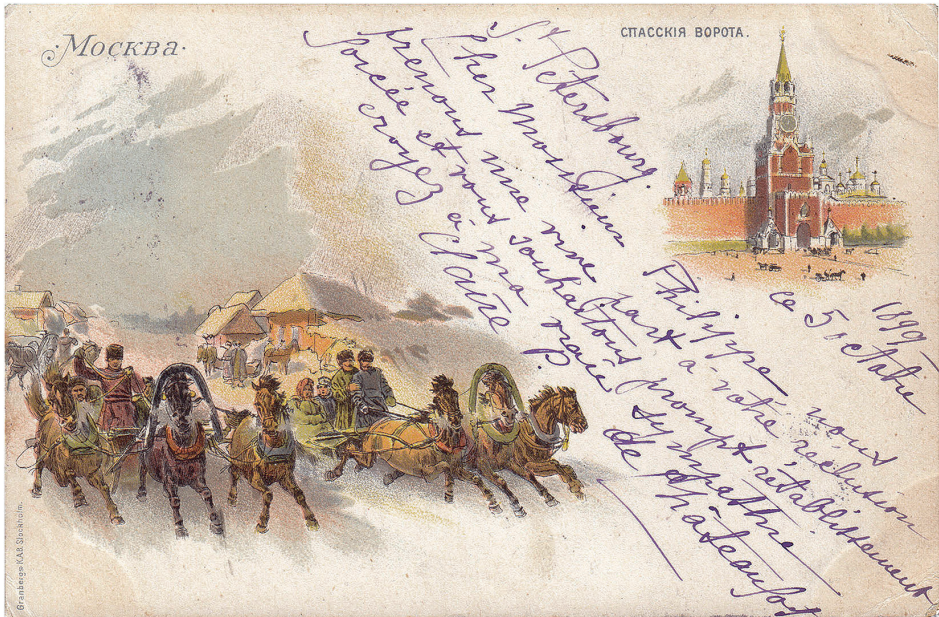
Olika tryckteknik

Efter den trevande inledningen med ett mindre antal kort i slutet av 1800-talet, kom tillverkningen och försäljningen igång på allvar strax efter sekelskiftet. Det var en period då det experimenterades med olika trycktekniker, och Granbergs ryska kort finns t.ex. i cyanotypi och autotypi, två kortlivade tekniker i vykortssammanhang. Korten framställda i cyanotypi är blå- eller grönaktiga (cyan är en färg mellan blått och grönt) och förekommer enbart en kort tid

omkring år 1900. I Tyskland kallas de ofta för ”mänvykort” eftersom de mestadels har en fullmåne på himlen. Autotypi innebar ett slags färgtryck med inkopierat raster, oftast rätt suddigt, och det användes en tid direkt efter sekelskiftet.

Därefter kom i huvudsak två typer av vykort att produceras. Det var dels svartvita kort i s.k. ljustryck, metoden som blev den vedertagna för kort i hela världen. Men Granbergs specialitet blev de eleganta färglitografiska motiven, som nu även kunde göras efter fotografier. De gjordes först utan raster, men har lite senare i regel ett rastertryck.

Texterna på de ryska vykorterna var i regel på både ryska och franska, men det finns också många med enbart rysk text. På kort från

Ett vykort från Moskva, skickat 1899, där bilden med trojkorna (hästspannen) har återanvänts.

Det här vykortet återger det konstverk av P. N. Grousynski som har legat till grund för akvarellen på förlagan, som är förvånansvärt snarlik originalet. Observera även att kortet är ett s.k. "oljefärgskort" med penseldrag, för att det ska likna en målad tavla.

de baltiska områdena, fanns oftast en tysk i stället för en fransk text. Kortet trycktes i regel i Tyskland, och en förordning inför-

des som innebar att det skulle stå "Import" eller "Imp." på korten för att kunna införas i Sverige.

Fartyg i Novorossijsk vid Svarta havet, med kraftig isbeläggning, 1899. Tidigt fotografiskt vykort framställt i cyanotypi, lägg märke till fullmånen som nästan alltid finns på kort utförda med den här tekniken.

Granbergs, Eliassons och andra förlag, hade vid olika tillfällen problem när tullen upptäckte att importbeteckningar saknades, och beslagtogs partierna.

På äventyr i Ryssland

Ryssland var vid den här tiden mer än 40 gånger så stort som Sverige, så det var ett stort område som skulle förses med vykort,

Folklivskort "Ryska typer", färgkort med en teknik som kallas autotypi, och där bilden i regel är rätt suddig.

Baku i Azerbajdzjan, där bröderna Nobels oljeföretag blev världsledande. Exklusivt vykort med en kombination av svartvitt ljustyck och färglitografi, med stadsvapnet dessutom i relieftryck. Ingår i en serie i samma utförande med olika motiv från Baku, som Granbergs gjorde omkring år 1900.

med skiftande klimat och många olika folkslag. I en artikel framgår det att Granbergs hade tre resande i Ryssland som hela tiden

försökte att få uppdrag med beställningar av nya kort från respektive ort eller område, och som troligen även försökte att sälja sådana

Jalta på Krimhalvön, som är omtvistad mellan Ryssland och Ukraina. Färglitografi, Granbergs nr 53 med rysk och fransk text.

Ilja Repin, den kanske mest kända ryska konstnären: Kosackerna skriver brev till den turkiska sultanen.

vykort som var av mer allmän karaktär. Om man går igenom en bunt vykort från Ryssland ifrån början av 1900-talet, så är en rätt stor andel utgivna av Granbergs.

Det var nog inte helt enkelt att röra sig över

hela detta stora land även i vanliga fall, men speciellt under revolutionsåret 1905, var det stora utmaningar. Den första ryska revolutionen 1905, känner nog inte så många svenskar till idag, men den låg till grund för det som

V. M. Vassnetsov: Efter slaget.

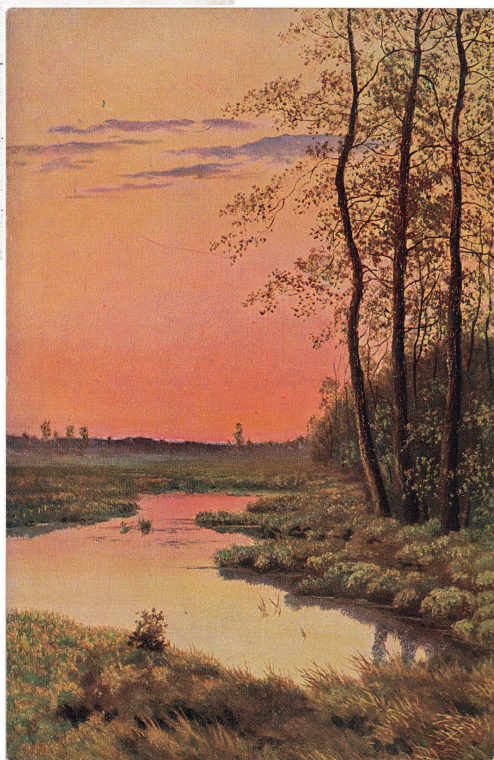

I. Chichkine: Sommarkväll, samt den elegant utförda adressidan.

sedan skedde 1917. En av Granbergs resande var en svensk med goda kunskaper i ryska, Albert Bernhard, som så småningom kom att efterträda Granberg på posten som vd. En artikel i *Dagens Nyheter* den 22/11 1905 med titeln "På äfventyr i Ryssland" bygger på en intervju med honom. Den berättar på ett spännande sätt om alla de problem Bernhard hade att ta sig ut ur Ryssland, för att kunna åka hem till Sverige.

Konstvykort

Det stora parti ryska vykort som jag köpte bestod nästan enbart av topografiska motiv. Jag upptäckte rätt snart att det även fanns ett stort antal motiv utgivna av Granbergs, som föreställde verk målade av ryska konstnärer. Jag hittade dessa kort rätt ofta här i Sverige, inte alltför sällan med hål i korten eller med nummer på baksidan. Jag förstod så småningom att dessa kom från Wesslings lager, och att företaget hade blandat in sådana kort i de buntar som användes på basarer, antagligen i större utsträckning än rent topografiska vykort, och att dessa därför hade tagit slut innan jag köpte restpartiet.

Konstvykorten är mycket fint utförda, tryckta i färg, i regel på lite kraftigare papper än normalt. Motiven är oftast hämtade från naturen eller är dramatiska med krigsscener och liknande. Under en period var även adressidan mycket elegant, antagligen för att kunna konkurrera med ett par ryska förlag, som också hade utsirade adressidor. Fördelen för förlaget var att konstkort och andra kort av allmän karaktär kunde säljas över hela landet, och inte bara på en ort eller i ett område. Därmed kunde upplagorna vara stora, vilket minskade tillverkningskostnaden och ökade omsättningen och förtjänsten. Kortet var också tidlösa,

Продавци арбузовъ.
Arbusenverkäufer.

Försäljare av vattenmeloner.

Den första regenten i Romanov-ätten, Mikael Romanov 1613–1645, nr 1 av 19 i serien med alla Romanov-härskare.

”Kaukasiska typer”. Lezginka-dans.

medan andra kort fick ersättas när olika förutsättningar på bilderna förändrades. Utgående från numreringen på korten, uppskattar jag att Granbergs har framställt omkring 500 olika vykort med ryska konstmotiv. Ett mindre antal av korten gjordes även som s.k. ”oljefärgskort”, med ett pålagt ytskikt med ”penselstreck” så att korten ska se ut som en oljemålning.

Folkliv och sociala motiv

En speciell typ av kort som synes ha varit mycket populära, är de med folkliv av olika slag. Kortet är i regel gjorda efter fotografier, men ibland med teckningar som förlagor. Alltifrån folkdräkter och olika folkslag till diverse motiv med arbetssituationer och nöjesliv förekom. Ryska trojkor, dvs. hästspann med tre hästar som drar vagnar och slädar, var ett återkommande motiv. Speciellt från områdena Krim och Kaukasus har en hel del motiv med olika sorters folkliv hämtats. Kort som också verkar ha varit gångbara kallades ”ryska typer”, ”estniska typer” osv. I hela den här genren finns det

många trevliga motiv som säkert var lite udda redan på den tiden, i alla fall för västerlänningar.

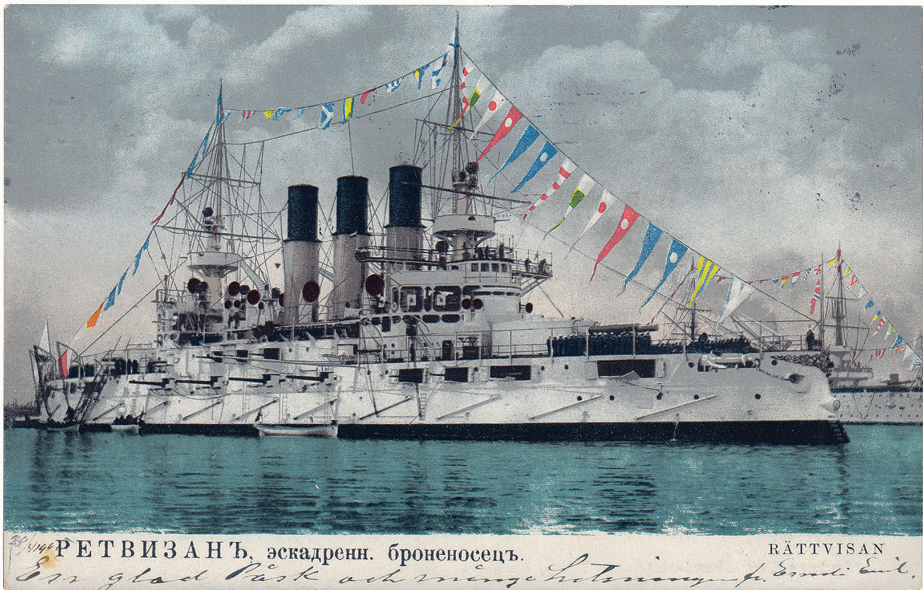
Andra slags vykort

Avslutningsvis ska jag presentera några udda serier från Granbergs förlag. Den första visar alla regenter ur Romanov-ätten, från Mikael Romanov 1613 fram till den då regerande tsaren Nikolaus II. Kortet är gjorda efter målningar och fint framställda i färg, numrerade från 1 till 19. Nästa serie handlar om Napoleon i Ryssland och består av tio onummerade exklusiva tecknade kort i färg, med guldsnitt.

Förlagen skickade ofta sina nya vykort, och då speciellt julkort, till olika tidningsredaktioner. På så sätt fick man många gånger gratis reklam för korten, när tidningarna gjorde en notis om dem, och ibland även avbildade något kort. I september 1904 hittar vi följande tidningsnotis: ”Vykort från kriget. På Granbergs konstindustriaktiebolags i Stockholm förlag ha i dagarne utkom-

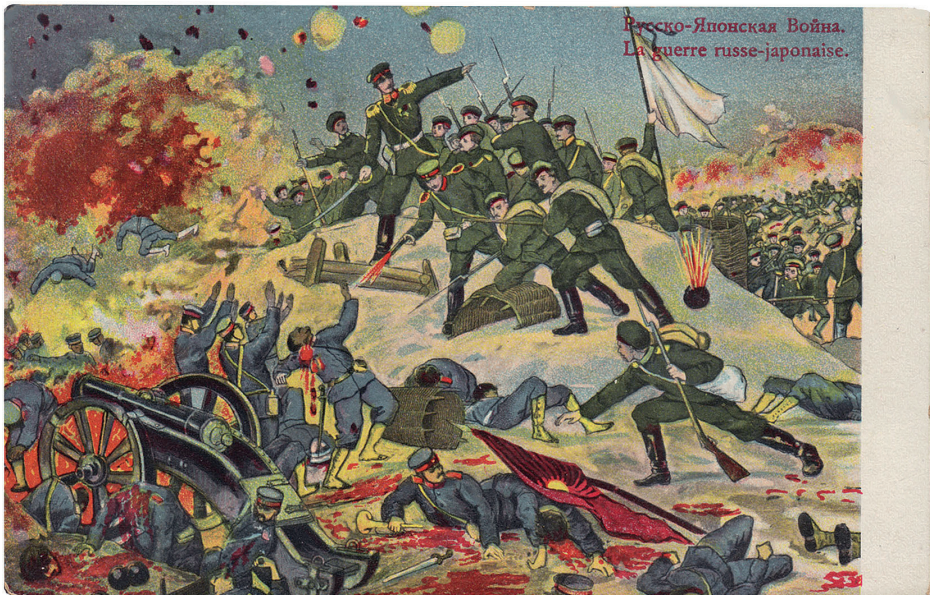
Ur serien Napoleon i Ryssland, elegant utförda kort med guldsnitt.

Ryskt örlogsfartyg, nr 5 i serien, med namnet på fartyget översatt till svenska, Rättvisan.

mit två nya serier brevkort, den ena innehållande 22 af ryska flottans mest bekanta fartyg, utförda i finaste färgtryck, samt den andra innehållande 8 olika scener ur det nu pågående rysk-japanska kriget, likaledes ut-

förda i färgtryck, hvilka bägge serier, såsom varande särdeles aktuella, förvisso skola finna många köpare äfven inom vårt land.” Tilläggas kan att fartygsserien gjordes i två varianter, med båtnamnen enbart med ky-

Rysk-japanska kriget, ett av åtta tecknade motiv, utgivna av Granbergs 1904, när de var aktuella.

Vykort från Jaroslavl med lokalt förlagsnamn och Svanströms beteckning E. G. S. i. S. samt årtalssiffra 15 för 1915.

rilliska bokstäver samt även med vårt skriftspråk.

I Sverige och många andra länder var jul, nyår och påskhelger då man skickade flest kort, och även gratulationskort och romantiska motiv mm, hade stor åtgång. Så synes inte ha varit fallet i Östeuropa, då Granbergs och de andra förlagen nästan inte har gjort några sådana kort för den marknaden.

Svensk konkurrens

När jag tidigare i artikeln presenterar de allra äldsta korten, visar jag ett tecknat vykort från Stockholm 1897 med ett tilltryck att Granbergs ombud Ernst G. Svanström ska presentera företagets nya kollektion.

Svanström startade ett eget grossistföretag och gav från omkring 1905 också ut vykort. Företagsnamnet är på vykortet oftast förkortat E. G. S. i. S. (Ernst G. Svanström i Stockholm). Svanström lät producera både svenska och ryska vykort, och av de senare finns det både topografiska motiv och konstkort. Företaget kom aldrig i närheten

av Granbergs produktion för den ryska marknaden, men tydligen hade man precis som Granbergs ett lager av ryska motiv som blev kvar efter 1917. I mitt parti som jag brukar kalla ”Granbergs ryska kort” ingick faktiskt ca 15–20 procent som var ifrån Svanström. Uppenbarligen hade Wesslings köpt även hans restupplagor. Svanströms företag försattes i konkurs år 1922, för att sedan återuppstå igen.

Även Axel Eliassons har givit ut ett antal kort med motiv från Ryssland, dock inte speciellt många.

Företagets utveckling

Efter att Karl hade tagit över företaget och namnändrat det 1896, utvecklades det snabbt, och när ”vykortsraseriet” slog till i början av 1900-talet, gick det att sälja nästan hur mycket kort som helst, både på den inhemska marknaden och ute i världen. Företaget gjorde bl.a. mycket jul- och helgkort för den svenska marknaden, men var också verksamt i många andra länder. Ett finskt

Granbergs, chefs rum. Källa: *Svenskt Näringsliv*.

företag förvärvades, som skötte utgivningen och försäljningen på den finska marknaden.

Karl Granberg verkar ha varit väldigt generös med att bjuda personal och vänner på storslagna middagar. Tidningsreferat finns både från när han 1896 bjöd hela personalen, ca 70 personer, på middag i restaurang Runans festvåning, med efterföljande dans, och den 3 januari år 1900 när man firade företagets 10-årsjubileum med en stor fest på Hotell Phoenix med över 100 deltagare. Normalt vid denna tidpunkt umgicks inte

direktionen med sina anställda, så Granberg verkar ha varit långt före sin tid.

Även när första världskriget bröt ut 1914, rullade verksamheten på, och för 1916 redovisades en vinst på 370 995 kronor. Men efter den ryska revolutionen 1917, och därmed antagligen många obetalda fakturor, blev vinsten för 1917 endast 45 489 kronor. Man beslutade då även att namnändra bolaget till Granbergs Aktiebolag.

För åren 1921 och 1922 redovisades mindre förluster. Det framgår ingenstans, men man

Granbergs, bokföringsavdelningen. Källa: *Svenskt Näringsliv*.

får anta att företaget hade varit tvunget att säga upp en stor del av den talrika personalen.

Karl Granberg överlämnade 1921 bolagets ledning till Albert Bernhard, som hade varit anställd i företaget sedan 1892. Som tidigare nämnts, hade Bernhard varit resande på Ryssland under det tumultartade året 1905.

Vid en extra bolagsstämma 1924 beslutades att aktiekapitalet skulle nedsättas. Företaget försattes i konkurs tre år senare, 1927, men återuppstod samma år med nytt namn, Granbergs Nya Aktiebolag. I maj 1939 beslutades att det bolaget skulle träda i likvidation, och därmed upphör historien om Granbergs vykortsutgivning.

Privatpersonen

Karl Granberg flyttade till Stockholm i princip samma dag i januari 1890 som han blev vd för det nystartade företaget Tullbergs Konstindustri AB. Han är under de första åren skriven på olika adresser på Drottning-

Reklambrevmärke för Herzogs bokbinderi, i färglitografi.

gatan, alldeles i närheten av företagens lokaler. Han började antagligen ganska omgående att umgås i borgerskapets finare kretsar.

Granberg gifter sig 1895 med Theresia (Tezan) Herzog, dotter till Peder Herzog, som ägde och drev Sveriges största bokbinderi. Svärfadern tillverkade också kontorsböcker och annan kontorsutrustning, samt gjorde fastighetsaffärer m.m. Bröllopet var så storslaget att det skrevs ett långt referat om det i *Dagens Nyheter*. Samma dag bekostade Karl en middag med kaffe för alla fattigbarn i hans födelsesocken Vårdnäs.

Vykort från 1914 som visar Strandvägen 7 år 1914, där familjen Granberg bodde i den högra delen (7 C, nuvarande Hotel Diplomat), med den öppna gården med 7 B i mitten, där det också finns en skylt "Att hyra".

Granbergs umgicks i finare kretsar vilket ledde till att Karl blev utnämnd till riddare av Wasaorden 1902, serbiska S:t Sava-orden 1904 och året därefter fick han även den kungliga Nordstjärneorden. Han blev 1904 dessutom kubansk konsul, och från 1911 till 1916 var han medlem av Stockholms handelskammare. Theresia antogs 1907 som medlem i Innocenceorden, instiftad 1765, i närvaro av kungligheter.

Paret Granberg fick sitt första barn, en dotter år 1898, och därefter blev det ytterligare tre döttrar fram till 1905. Under tiden hade familjen flyttat ett par gånger, för att år 1913 flytta in i en paradvåning i det kanske flottaste huset i staden, vilket precis hade blivit uppfört, adress Strandvägen 7 C, 5 trappor. Våningarna i huset var på 350 respektive 550 kvadratmeter, och det var inga billiga hyror. Men Karl hade en helt fantastisk årsinkomst för sin tid, på ca 150 000 kronor, vilket omräknat till dagens konsumentprisindex motsvarar drygt nio miljoner.

Fastigheten, som egentligen består av tre hus, är den i början av Strandvägen som har en stor gård ut mot gatan. I min adresskalender från 1914 ser jag att de som bodde där mest var grosshandlare, andra titlar som förekom, var direktör, häradshövding, kammarherre, advokat, disponent och en rysk minister.

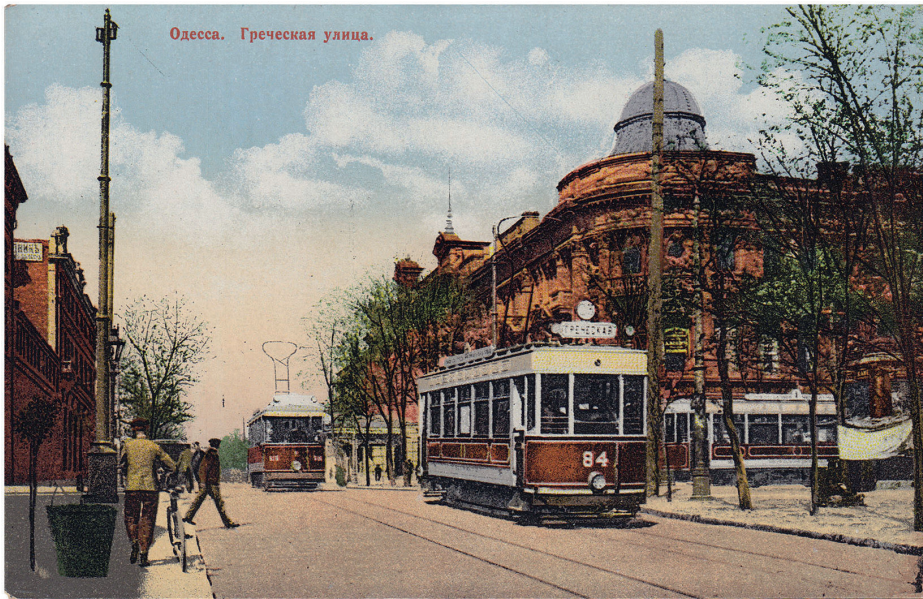
Granberg hade själv titeln konsul. Ingenjören och finansmannen Ivar Kreuger, idag mest känd för den s.k. Kreugerkraschen, bodde då i uppgång A.

När företaget skulle fira sitt 25-årsjubileum år 1915 skedde det i Granbergs våning, vilket åter igen beskrivs i en tidningsnotis. Här bjöds 90 personer på supé med efterföljande dans, så man förstår att det inte var någon liten lägenhet. Sedan lång tid tillbaka ligger numera Hotel Diplomat i fastigheten 7 C där familjen Granberg bodde.

Efter de ekonomiska problem som hade drabbat företaget och förstås även dem privat, så var Granbergs tvungna att lämna sin paradvåning, och flyttade år 1921 till Hjort-

Karl, med sina ordnar, och Theresia, på deras silverbröllopsdag 1920, i paradvåningen på Strandvägen 7 C. Källa: Granbergs släkt.

Odessa, färgkort med tre spårvagnar, det vykort som jag hade som det översta kortet i mina 100-buntar med ryska kort.

hagsvägen 5. Troligen mårde Karl inte så bra efter alla turer med företaget och de ekonomiska bekymren, vilket kan ha bidragit till att han fick ett slaganfall (stroke) och avled den 29 juli 1923, endast 58 år gammal.

Vad hände med alla mina vykort?

Efter att ha transporterat hem det stora partiet, vidtog sortering i flera veckor. Även om det ofta låg buntar med samma motiv, så hade det förstås blivit en ganska stor oordning, eftersom materialet ändå hade hantierats i över 50 år. Till min mors inte alltför stora glädje, ockuperade jag köksbordet, som då måste röjas inför varje måltid. Det var inte mycket damm i materialet, men däremot lossnade många små pappersflagor, som satt löst på korten efter att dessa hade skurits i samband med tillverkningen. Totalt visade det sig vara mellan 600 och 700 olika ryska vykort, varierande från ett enda exemplar till många tusen av samma motiv.

Efter att ha lagt undan ett par exemplar av varje motiv för egen räkning, gjorde jag i ordning buntar med kort, 500, 400, 300,

200 och 100 olika. För dem med 500, fyllde jag på så många som möjligt till 600 olika, dock med lite olika innehåll, för att det skulle bli fler buntar. Totalt blev det ca 130 000 kort i buntarna, resten av partiet var överexemplar av de vanligaste motiven.

Exakt hur jag sedan försökte att marknadsföra korten minns jag inte, men jag visade dem säkert för andra samlare och handlare samt annonserade i frimärkspressen. Jag satte också in en liten radannons i *Dagens Nyheter*, och fick då bl.a. besök av en man som arbetade på Sveriges Radio, och som köpte en bunt. Det visade sig att han jobbade med Radio Sveriges (SR:s program på utländska språk) ryska sändningar, där han sedan berättade historien om mina ryska kort. Detta ledde till att jag fick besök av två ryssar från den ryska ambassaden, som också köpte en del kort.

Det märktes på dem att det inte var helt bekvämt för dem, då det vid denna tidpunkt fortfarande inte var rumsrent i Sovjetunionen att hantera pre-revolutionärt material.

En liten annons i en engelsk vykortstidning ledde till att jag fick sälja lite kort till utlandet. Jag lyckades också att byta bort ett antal 100-buntar, som var de jag hade flest av, mot buntar med ganska nyproducerade motiv av historiska svenska örlogsfartyg.

Efter ca ett år hade jag i alla fall fått tillbaka mina pengar. Efter att jag ytterligare något år senare, tillsammans med min bror, hade startat en egen firma, Nova Frimärken AB, med auktioner på både frimärken och vykort, bjöd jag ut buntar av kort både till fast pris och på auktion. Jag har fortfarande kvar min prislista, från 110 kronor för 100 olika, till 900 kronor för 600 olika. Den svenska marknaden blev dock ganska snart mättad, och därefter hände det inte så mycket med korten.

Några år in på 2000-talet blev jag kontaktad av en rysk medborgare som hade hört talas om mitt stora parti. Han var intresserad av att köpa det som fanns kvar, och kom på besök och inspekterade korten. Ett par månader senare återkom han, nu tillsammans

med en kompis, och de största resväskor jag har sett, som fylldes med vykort. De gick knappt att lyfta! Jag fick betalt med en stor bunt med amerikanska dollarsedlar, som jag minns att jag var lite orolig för om de var äkta eller inte, men det var de. Jag kommer inte ihåg om jag skjutsade ner dem till Finlandsbåten eller om de tog en taxi. Men de skulle åka med dessa tunga väskor, först till Helsingfors, därefter vidare med båt till Sankt Petersburg, med tåg ca fem timmar till Moskva och ytterligare 15 timmar till Saratov.

Köparen var tydligen någon form av byggmästare i staden, som ligger invid den stora floden Volga. Saratov har de flesta svenskar säkert aldrig hört talas om, men tillsammans med systerstaden Engels på andra sidan floden, förbundna med en bro, har den gamla staden, grundad redan 1590, över en miljon invånare.

Köparen lyckades tydligen sprida ut kort väl, för ett par år senare fick jag höra att många i Ryssland trodde att korten var nyproduce-

Från hamnen i staden Saratov vid floden Volga, med flodbåtar. Granbergs nr 3.

Fartyg vid Astrachan vid floden Volgas utlopp i Kaspiska havet. Vykortsförlaga ca 1898 och nedan ett färdigt vykort.

rade, så vanliga hade de tydligen blivit. Idag kan man hitta "mina" Granbergskort på internationella nätauktionssajter såsom eBay

och Delcampe, både till fast pris och på auktion, utbudna till alltifrån ett fåtal kronor till flera tusen kronor per kort.

Lägg märke till förändringarna av bildernas storlek och placering, för att frigöra tillräckligt med yta att skriva på.

Guldletning i Transbajkal-området i Sibirien.

Mitt intresse och dokumentation

När man ska skriva om något, försöker man självklart att dra i alla tåtar som man kan. Jag trodde t.ex. att Kungliga Biblioteket skulle ha ett stort antal av Granbergs ryska kort, eftersom dessa borde ha omfattats av lagen om pliktleverans för tryckt material. Även om jag vet att detta bara har fungerat sporadiskt när det gäller vykort, så hade jag fått för mig att så hade skett i början av 1900-talet. Till min besvikelse visade det sig att KB bara hade ett hundratal kort, varav en hel del var med samma motiv som i mitt parti. Förklaringen kan vara att vykortet, som trycktes i Tyskland, ofta levererades direkt till Ryssland, och därför inte ansågs behöva dokumenteras i Sverige.

Jag hittade även två tidningsartiklar om en utställning på Moderna Museet i Stockholm i början av 1982 av Granbergs ryska vykort. Det kan verka vara en felaktig plats att ställa ut gamla vykort på, men var föranlett av att det var en på sin tid känd poet, Urban Torhamn, som stod bakom.

I en annan artikel framgår det att Torhamn hade köpt korten just hos Wesslings i Gamla Stan. Märkligt nog kunde Moderna Museets arkivarier inte finna något som helst spår av denna utställning i sin dokumentation.

Jag kan inte påstå att jag aktivt har samlat på Granbergs ryska vykort. Men den stora mängd som jag kom över i unga år, och den historiska bakgrunden, gjorde mig intresserad av att få veta mer. Jag har därför tagit vara på kort av detta slag genom åren när jag har fått med dem i partier, men även köpt enskilda kort när jag sprungit på dem på möten eller mässor. Speciellt konst- och folklivskortet har jag tagit hand om, eftersom dessa i stort sänkades i mitt ursprungliga parti. Jag har även tyckt att det har varit trevligt att hitta begagnade kort skickade ifrån Ryssland, både av ”mina” motiv och andra.

Inför den här artikeln har jag ordnat upp mina kort, och tagit bort alla uppenbara dubletter. Merparten av korten är numrerade, oftast en nummerserie från 1 och uppåt för varje ort eller område. Men ibland har

samma nummerserie använts mer än en gång, och då kan det för en ort existera två eller fler olika motiv med samma nummer.

Sammantaget har jag nu ca 2 000 ryska vykort utgivna av Granbergs samt ett par hundra av Svanström i min dokumentation, som jag hellre kallar den än samling. Höjdpunkten i denna dokumentation är självfallet de fina originalakvarellerna för de allra tidigaste ryska Granbergsvykortet, speciellt som dessa även är del av den tidiga vykortshistorien, och visar hur tillverkningen gick till.

Vidare har jag ett exponat (48 A4-blad) med titeln ”Granbergs ryska vykort” som har visats utom tävlan på en frimärksutställning. Vid ett par tillfällen har jag också gjort presentationer och bildvisningar i ämnet på föreningsmöten.

Tack

Ett stort tack till Nina Granberg och Madeleine Uggla som har försett mig med uppgifter om familjen Granberg.

Referenser

Dahl Per, *Peder Herzog, Bokbindaren som började bygga*, Förlaget Näringslivshistoria 2016.

Granberg Nina, ”Karl Granberg”, geni.com/people/Karl-Granberg/6000000066107894098.

Hotel Diplomat, diplomathotel.com.

Kungliga Biblioteket, Scannade dagstidningar. tidningar.kb.se.

Sandström Arne, *Vykortets historia – Förlag – Tryckerier – Koder*, Stockholm 2015.

Sandström Arne, ”Vykortets historia, Trycktekniker”, *Samlarbladet* 7, 2017.

Stockholms Adresskalender (P. A. Huldborg), 1890–1927.

StockholmGamlaStan, stockholmgamlastan.se/utforska/portaler.php?namn=kornhamnstorg-49.

Stockholms Näringsliv del III, Förlag N. H. Lovén. Stockholm 1925.

Wesslings Basarvaru AB, *Priskurant & Rådgivare*, 1939+1956.

Wikipedia, sv.wikipedia.org.

GÖRAN HEIJTZ, född 1954, har intresserat sig för vykort, poststämplor och posthistoria under många år. Han skriver sedan 1987 regelbundet om vykort i *Nordisk Filateli*. Från och med 1997 är han huvudredaktör för *Facit Postal*. Heijtz är sektionschef för vykort i Samlarföreningen S:t Erik sedan 1979, ordförande i Sveriges Frimärkshandlareförbund sedan 1993 och styrelseledamot i Postmusei Vänner sedan 2003. Han har tidigare medverkat i *Posttryttaren* vid flera tillfällen.